

Bir Grup Süreci Olarak Akran Zorbalığı: Katılımcı Rollerinin Cinsiyet ve Sosyal Statü Açısından İncelenmesi

Aysun Ergül Topçu
Ankara Üniversitesi

Ali Dönmez
Çankaya Üniversitesi

Özet

Araştırmanın temel amacı akran zorbalığının bir grup süreci olduğu görüşünden hareketle geliştirilen katılımcı rolü yaklaşımının Türkiye örneklemini üzerinde sınanmasıdır. Bu bağlamda ergenlerin zorbalık sürecine katılma biçimleri ve bu süreçte kendi rollerinin ne ölçüde farkında oldukları incelenmiş ve ayrıca bu rollerin cinsiyet ve sosyal statü açısından farklılaşıp farklılaşmadığına bakılmıştır. Araştırmaya, Ankara’da 11 farklı ilköğretim okulunda 6, 7 ve 8. sınıflarda okuyan 384’ü kız ve 390’ı erkek toplam 774 öğrenci katılmıştır. Sonuçlar, ergenlerin %11.5’i zorba, %10.9’u yardımcı-destekleyici, %21.1’i savunucu, %20.9’u izleyici ve %9.7’si kurban olmak üzere toplam %74’ünün katılımcı rollerinden birine girdiğini göstermiştir. Kendi bildirimleri ve akranlarının bildirimleri arasındaki ilişkiler incelendiğinde, ergenlerin, zorbalık durumunda kendi rollerinin farkında oldukları, ancak zorba ve yardımcı-destekleyici olarak davranma eğilimlerini gerçekte olduğundan daha düşük, savunucu ve izleyici olarak davranma eğilimlerini ise daha yüksek değerlendirdikleri görülmüştür. Bunun yanı sıra, erkeklerin zorbalık sürecine kızlardan daha etkin katıldığı; erkeklerin daha fazla zorba, yardımcı-destekleyici ve kurban, kızların ise savunucu ve izleyici rollerinden birine girdiği görülmüştür. Sosyal statü açısından bulgular, kurban grubundaki ergenlerin akranları arasında en az kabul edilen ve en fazla reddedilen (zorba ve yardımcı-destekleyicilerden farklılaşmamakla birlikte) grubu oluşturduğunu ortaya koymuştur. Ek olarak kurbanlar, sosyal statü grupları içerisinde (popüler, reddedilmiş, ihmal edilmiş, tartışmalı ve ortalama) en fazla reddedilmiş statüde yer almışlardır.

Anahtar kelimeler: Akran zorbalığı, grup süreci, katılımcı rolleri, cinsiyet, sosyal statü

Abstract

This study mainly aims to test the participant roles approach on Turkish sample suggesting that bullying is a group process. In this regard, students’ ways of involving in bullying and the extent to which children are aware of their participant roles and whether these participant roles differentiate in terms of gender and social status was investigated. A total of 774 students (384 females and 390 males), from 6th, 7th and 8th grades of 11 different primary schools in Ankara participated in the study. The results showed that 74% of all children involved in one of the participant roles as bully (11.5%), assistant-reinforcer (10.9%), defender (21.1%), outsider (20.9%) and victim (9.7%). The examinations of the relations between self-reported and peer-reported scores of participant roles revealed that children were aware of their roles in the bullying situations, however, they significantly underestimated their roles in bully and assistant-reinforcer scales while overestimated their roles in the defender and outsider scales. Boys are more actively involved in bullying process than girls; boys participated most frequently in the roles of bully, assistant-reinforcer and victim while girls participated most frequently in the defender and outsider roles. In terms of the findings related to social status, victims were the least accepted and most rejected group among their peers although they did not differentiate from bullies and assistant-reinforcer in this sense. Besides, the victims were mostly in rejected status among all the status groups of popular, rejected, neglected, controversial and average.

Key words: Bullying, group process, participant roles, gender, social status

Yazışma Adresi: Uzm. Psk. Aysun Ergül Topçu, Ankara Üniversitesi Sağlık, Kültür ve Spor Daire Başkanlığı, 06590, Mamak / Ankara
E-posta: aysunergul@gmail.com

Yazar Notu: Bu araştırma, ilk yazarın yüksek lisans tezinin bir bölümü olup, farklı kısımlarıyla 2. Psikoloji Lisansüstü Öğrencileri Kongresi’nde ve 3. Psikoloji Lisansüstü Öğrencileri Kongresi’nde sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Okullarda çocuklar ve ergenler arasında yaşanan saldırganlığın en yaygın türü olan akran zorbalığı konusundaki ilk bilimsel çalışmalar, 1970'li yılların başlarında Norveçli araştırmacı Olweus tarafından başlatılmıştır (Olweus, 1993; 1994). Olweus (1993, s.9), hem grup zorbalığını hem de tek bir kişi tarafından yapılan zorbalığı içerdiğini belirttiği akran zorbalığı kavramını, "bir ya da birden çok öğrencinin kendilerinden daha güçsüz bir öğrenciye kasıtlı olarak ve tekrar eden bir biçimde olumsuz eylemlerde bulunması" biçiminde tanımlamıştır. Bu tanımın da işaret ettiği gibi, bir söz ya da davranışın akran zorbalığı olarak adlandırılabilmesi için taraflar arasında eşit olmayan bir güç dengesinin bulunması, kasıtlı yapıyor olması ve zaman içerisinde tekrarlanması gerekmektedir (Olweus, 1993; 1994; Rigby, 2003). Araştırmacılar, zorbalık yapan kişi ya da grubu "zorba (bully)", zorbalığa maruz kalan kişileri "kurban (victim)" ve hem zorbalık yapan hem de zorbalığa maruz kalan kişileri ise "zorba-kurban (bully-victim)" olarak tanımlamaktadır (Camodeca, Goossens, Terwogt ve Schuengel, 2002; Juvenon, Graham ve Schuster, 2003; Olweus, 1993; 1994; Perren ve Alsaker, 2006).

İlgili yazında, araştırmacıların akran zorbalığını genellikle zorba ve kurban ilişkisi içerisinde ele aldığı görülmektedir. Ancak, daha yakın tarihli çalışmalarda, zorba ve kurbanın özelliklerine odaklanan bir yaklaşımdan grup süreci yaklaşımına doğru bir kayma olduğu dikkat çekmektedir (Goossens, Olthof ve Dekker, 2006; Salmivalli, 1999; Salmivalli, Lagerspetz, Björkqvist, Österman ve Kaukiainen, 1996; Salmivalli, Lappalainen ve Lagerspetz, 1998; Salmivalli ve Voeten, 2004; Smith, 2004; Sutton ve Smith, 1999). Akran zorbalığını grup süreci olarak ele alan ilk sistematik yaklaşım, 1990'lı yıllarda Salmivalli ve arkadaşları (1996) tarafından ortaya atılan katılımcı rolü yaklaşımıdır (participant role approach).

Yaklaşımı adını veren katılımcı rolü kavramı, öğrencilerin zorbalık durumlarına katılma biçimlerini ifade etmektedir. Salmivalli ve arkadaşları (1996), kurban rolüne ek olarak beş katılımcı rolü daha tanımlamışlardır. Bunlar, zorba (bully), yardımcı (assistant), destekleyici (reinforcer), izleyici (outsider) ve savunucudur (defender). Zorbalar, zorbalık davranışını başlatan ve zorbalığa liderlik eden kişilerdir. Yardımcılar, zorbalık durumları içerisinde etkin olarak yer alan fakat başlatıcı olmaktan çok, biri zorbalığı başlattığında onun yardımcısı olarak davranan kişilerdir. Destekleyiciler, etkin olarak kurban saldırılarda bulunmayan ancak zorba için olumlu geribildirimler sunan kişilerdir. Bu kişiler, olup biteni görmek için zorbalığın geçtiği yere gelir, izleyici olarak destek sağlar, gülerek ya da zorbayı cesaretlendirerek onu kışkırtırlar. İzleyiciler, zorbalık durumlarının dışında kalır, hiçbir şey yapmazlar. Bununla birlikte izleyiciler zorbayı sessiz bir biçimde onaylayarak zorbalığın devam etmesi-

ne katkıda bulunurlar. Savunucular ise, açık bir biçimde zorbalık karşıtı davranışlar sergilerler. Bunlar, kurbanı rahatlatır, onun yanında yer alır ve başkalarının zorbalığı durdurması konusunda çaba harcarlar.

Salmivalli ve arkadaşları (1996), Finlandiya'da yaşları 12-13 arasında değişen 573 ergen üzerinde yaptıkları bir çalışmada, ergenlerin %87'sinin tanımlanan bu katılımcı rollerinden birine girdiğini ortaya koymuşlardır: %8.2'si zorba, %6.8'i yardımcı, %19.5'i destekleyici, %17.3'ü savunucu, %23.7'si izleyici, %11.7'si kurban. Ergenler arasında en yaygın katılımcı rollerine bakıldığında, bunların sırasıyla izleyici, destekleyici ve savunucu olduğu görülmektedir. Salmivalli ve arkadaşları (1998) tarafından 6. ve 8. sınıf öğrencileri üzerinde iki yıl süreyle yapılan boylamsal bir başka çalışma, zorbalık sürecindeki bu rollerin kararlılık gösterdiğini, diğer rollerle karşılaştırıldığında, izleyici ve destekleyici rollerinin daha kararlı olma eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. Sutton ve Smith (1999) ise, katılımcı rollerinin daha küçük yaş grubu çocuklar için de geçerli olduğunu göstermiştir. Yaşları 7-10 arasında değişen 193 çocuk üzerinde yaptıkları bir çalışmada, çocukların %14'ü zorba, %5.7'si yardımcı, %7.3'ü destekleyici, %27.5'i savunucu, %11.9'u izleyici ve %18.1'i kurban olmak üzere toplam %84.5'inin söz konusu katılımcı rollerinden birine girdiği belirlenmiştir.

Yukarıdaki bulgulara ek olarak, ergenin zorbalık durumunda üstlendiği rolün ait olduğu akran grubundaki diğer ergenlerin bu gibi durumlarda nasıl davrandıklarıyla ilişkisini inceleyen bazı araştırma sonuçları da grup süreci görüşünü destekleyici nitelikte önemli kanıtlar sunmuştur. Bir çalışmada (Salmivalli ve ark., 1998), bir ergenin o sıradaki zorbalık rolünün arkadaşlarının bu durumdaki davranışları tarafından mı yoksa kendisinin iki yıl önceki davranışları tarafından mı daha güçlü olarak yordandığına bakılmıştır. Çoğu durumda, (özellikle kızlarda) ergenlerin zorbalık sürecindeki davranışlarının ait oldukları akran ağı üyelerinin bu gibi durumlardaki davranışları tarafından daha güçlü bir biçimde yordandığı görülmüştür. Salmivalli, Huttunen ve Lagerspetz (1997) tarafından yapılan başka bir çalışma ise, zorbalık durumlarında benzer ya da birbirini tamamlayıcı katılımcı rollerine sahip olan ergenlerin, aynı akran ağına sahip olduklarını ortaya koymuştur. Diğer bir deyişle, zorba, yardımcı ve destekleyici ergenler aynı akran ağına girerken savunucu ve izleyici ergenler (bazen kurbanla birlikte) diğer bir akran ağını oluşturmaktadır. Bu bulgular zorbalığın, zorba ve kurban arasında geçen bir olgu olmaktan çok, bir yanda zorba ve onu destekleyenlerin diğer yanda ise kurban, kurbanın savunucuları ve izleyicilerin olduğu bir grup saldırganlığı olduğuna işaret ediyor görünmektedir.

Katılımcı rolü yaklaşımı bağlamında yapılan çalışmalarda akran zorbalığıyla ilişkisi incelenen değişken-

lerden birisi cinsiyettir. Yapılan çalışmalar, erkeklerin genel olarak zorbalık sürecine daha etkin olarak katıldığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, erkekler daha fazla zorba, yardımcı ve destekleyici rollerinden birine girerken, kızlar daha çok savunucu ve izleyici rollerine girmektedirler (Gini, Albiero, Benelli ve Altoe, 2007; Goossens ve ark., 2006; Salmivalli, Kaukiainen, Kaisaniemi ve Lagerspetz, 1999; Salmivalli ve ark., 1998; Salmivalli ve ark., 1996). Kurban olma açısından, bir araştırmada erkek ve kız öğrenciler arasında bir fark bulunmazken (Salmivalli ve ark., 1996), bazı araştırmalarda erkek öğrencilerin zorbalığa kız öğrencilerden daha fazla maruz kaldıkları görülmüştür (Andreou ve Metalidou, 2004; Salmivalli ve ark., 1999; Sutton ve Smith, 1999).

Akran zorbalığı ile ilişkili bir başka değişken, ergenlerin akran grubu içerisindeki sosyal statüleridir. Akranlar arasında düşük sosyal statüye sahip olma ya da reddedilme, anaokulu yılları gibi erken bir dönemde ortaya çıkan önemli bir sorundur (Dodge ve ark., 2003). Akranları tarafından reddedilen çocuklar, genellikle sosyal yeterlilikle ilgili beceriler geliştirmede güçlükler yaşamaktadırlar (Coie ve Cillessen, 1993). Erken dönemde yaşanan akran reddinin, ayrıca ileriki yaşlarda saldırganlıkla birlikte ergen suçluluğu riskini artırdığı belirtilmektedir (Dodge ve ark., 2003; Miller-Johnson, Coie, Maumary-Gremaud, Lochman ve Terry, 1999).

Araştırmacılar, reddedilmiş çocukları iki alt gruba ayırmışlardır. Bunlardan ilki "saldırgan-reddedilmişler", ikincisi ise "geriçekilen-reddedilmişler"dir (Coie ve Cillessen, 1993; French, 1988; Miller-Johnson ve ark., 1999). Saldırgan-reddedilmiş çocuklar buyurgan, baskın ve kavgacı olma eğilimindeyken; gerçekilen-reddedilmiş çocuklar utangaç, kaygılı ve içedönük özellikler taşımaktadırlar (Coie ve Cillessen, 1993). Yapılan bu ayrımda, saldırgan-reddedilmiş çocuklar zorba, gerçekilen-reddedilmiş çocuklar ise kurban tanımına karşılık gelmektedir. Nitekim, akran zorbalığı ve sosyal statü ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar, akranları ile etkileşim biçimleri farklılaşmakla birlikte, hem zorba hem de kurbanların akranları tarafından reddedildiklerini göstermektedir (örn., Coie, Dodge, Terry ve Wright, 1991; Perry, Kusel ve Perry, 1988; Salmivalli ve ark., 1996; Warden ve Mackinnon, 2003).

Araştırmalar genel olarak akranlarının zorbalardan hoşlanmadığını göstermekle birlikte, zorbaların bazı ergenler tarafından arkadaş olarak tercih edildiklerini gösteren bulgular da vardır. Örneğin, Salmivalli ve arkadaşları (1997) tarafından yapılan bir çalışmada, zorbaların savunucu, izleyici ve kurbanlarından daha geniş bir akran ağına sahip olduklarını ve ağ üyelerinin yardımcı ve destekleyicilerden oluştuğunu ortaya koymuştur. Benzer biçimde, Cairns, Cairns, Neckerman, Gets ve Garipey (1988), saldırgan çocukların ve ergenlerin (ak-

ranları onlardan genel olarak hoşlanmamakla birlikte) diğer saldırgan çocuklar ve ergenler tarafından arkadaş olarak seçildiklerini ve gruplarında popüler olduklarını göstermiştir. Miller-Johnson ve arkadaşlarına (1999) göre, rahatsız edici ve olumsuz davranışların yol açtığı akran reddi zamanla daha da artarak reddedilmiş çocukları kendileri gibi reddedilmiş diğer çocuklarla daha fazla etkileşim içerisine girmeye itmektedir. Bu durum daha sonraki yıllarda ergen suçluluğu için uygun bir ortam sağlayabilmektedir. Diğer yandan, kurbanlar nadiren savunucu ve izleyicilerden oluşan akran ağının bir üyesi olabilmekte, daha çok hiçbir ağa girmemektedirler (Salmivalli ve ark., 1997). Bu durum, kurbanları daha fazla zorbalığın hedefi haline getirebilmektedir, çünkü zorbalık, akran desteğinden yoksun kişileri kendilerine hedef seçtiklerinde, zorba davranışlarına onların arkadaşları tarafından karşılık verileceği korkusu yaşamamaktadırlar (Sijtsema, Veenstra, Lindenberg ve Salmivalli, 2009).

Türkiye’de ulaşılabilen kaynaklar çerçevesinde akran zorbalığı ve sosyal statü ilişkisini ele alan iki çalışmaya rastlanmıştır (Pekel-Uludağlı ve Uçanok, 2005; Yıldırım, 2001). Bu çalışmaların ilkinde, zorba-kurbanlar zorba, kurban ve karışmayanlara göre akranları tarafından daha fazla reddedildikleri, ikincisinde ise, zorba ve zorba-kurbanların kurban ve katılmayan gruba göre en az hoşlanılan grupta yer aldıkları ortaya konmuştur.

Özetle, akran zorbalığı konusu, 1970’li yıllarda çalışılmaya başlanmış ve bu alanda geniş bir yazın oluşmuştur. Konuyla ilgili Türkiye’deki yazın incelendiğinde, akran zorbalığının yaklaşık son on beş yıldır çalışıldığı görülmektedir. Dolayısıyla yapılan çalışmaların, Türkiye’de akran zorbalığının doğasının anlaşılması açısından önemli bilgiler ortaya koymakla birlikte, hala sınırlı olduğu söylenebilir (örn., Burnukara ve Uçanok, 2012; Gültekin ve Sayıl, 2005; Kapçı, 2004; Kepenekci-Karaman ve Çinkır, 2006; Pekel-Uludağlı ve Uçanok, 2005; Şirvanlı-Özen ve Aktan, 2010; Şirvanlı-Özen, 2006; Yıldırım, 2001). Ayrıca Türkiye’de akran zorbalığını grup süreçleri açısından ele alan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. İlgili yazında, zorba ve kurban ilişkisi temelinde yapılan bazı araştırmalarda zorba ve kurban dışında kalan ergenlerin genellikle kontrol grubu olarak ele alındığı ve bu grubun zorbalığa katılmayanları temsil ettiği düşünülmektedir. Oysa yukarıda değinilen araştırma bulgularının da gösterdiği gibi, bu grup zorbalıkla ilgili çok farklı tutumlara ve davranışsal eğilimlere sahiptir ve bu nedenle bütünüyle katılmayan olarak değerlendirilmeleri mümkün değildir. Katılımcı rolü yaklaşımının da gösterdiği gibi bir sınıfta zorba ve kurban dışında kalan çocuklar zorbalık sürecine farklı rollerle katılarak zorbalık sürecini etkilemektedir. Yardımcılar, zorbalığı başlatan bir çocuğa yardım ederek, destekleyiciler cesaretlendirici söz ve davranışlarıyla zorabaya

olumlu geribildirimler vererek, izleyiciler zorbalığı sesiz bir biçimde onaylayarak zorbalığın devam etmesine katkıda bulunmakta; savunucular ise zorbalık durumlarında kurbanın yanında yer almakta, onu rahatlatmakta ve başkalarının zorbalığı durdurması konusunda çaba harcamaktadırlar (Salmivalli ve ark., 1999; Salmivalli ve ark., 1998; Salmivalli ve ark., 1996; Sutton ve Smith, 1999). Dolayısıyla, zorbalığı grup temelinde ele almak, neden bazı çocukların zorbalık davranışını pekiştirdiğini, bazılarının kurbanın yanında yer aldığını ve diğer bazılarının zorbalık karşısında tepkisiz kaldığını daha iyi anlamaya yardımcı olarak bu konuda daha etkili müdahale programlarının geliştirilmesine katkıda bulunacaktır (Pöyhönen, Juvonen ve Salmivalli, 2012; Salmivalli, 2010).

Tüm bu noktalardan hareketle, araştırmada temel olarak zorbalığı bir grup süreci olarak ele alan katılımcı rolü yaklaşımının Türkiye örneklemini üzerinde sınanması amaçlanmıştır. Bu çerçevede araştırmada öncelikle akran zorbalığını bir grup süreci olarak değerlendiren ve temelde akran bildirimine dayanmakla birlikte kendi bildirimine de izin veren "Katılımcı Rolü Ölçeği"nin Türkçeye uyarlanması ve zorbalığa farklı rollerle katılan ergenlerin oranlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca, kendi bildirim ve akran bildirim arasındaki ilişkiler temelinde ergenlerin, zorbalık durumunda kendi rollerinin ne ölçüde farkında oldukları incelenmiştir. Son olarak katılımcı rolü gruplarının cinsiyet ve sosyal statü açısından farklılaşp farklılaşmadıklarına bakılmıştır.

Yöntem

Örneklem

Araştırmaya, Ankara'da Çankaya İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı seçkisiz olarak belirlenen 11 farklı ilköğretim okulunda 6, 7 ve 8. sınıflarda okuyan 384'ü (%49.6) kız ve 390'ı (%50.4) erkek toplam 774 öğrenci katılmıştır. Örneklem yaş ortalaması, 6. sınıf öğrencileri ($n = 267$) için 12.07 ($S = .49$), 7. sınıf öğrencileri ($n = 228$) için 13.04 ($S = .48$) ve 8. sınıf öğrencileri ($n = 279$) için 14'tür ($S = .32$). Araştırmaya katılan ergenlerin buldukları sınıfların mevcutları 13 ile 38 arasında değişmektedir ve ortalama sınıf mevcudu 26.69'dur.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu. Kişisel bilgi formunda ergenlerin cinsiyeti, yaşı ve kaçınıcı sınıfta okuduğu gibi bilgileri elde etmeye yönelik sorular yer almıştır.

Katılımcı Rolü Ölçeği (KRÖ; Participant Role Questionnaire). Araştırmada, Salmivalli ve arkadaşlarının (1996) çocukların ve ergenlerin zorbalık durumlarında nasıl davrandıklarını belirlemek amacıyla geliştirdikleri Katılımcı Rolü Ölçeği'nin Salmivalli ve Voeten (2004) tarafından geliştirilen kısa formu kullanılmıştır.

Ölçek, *zorba (bully)*, *yardımcı (assistant)*, *destekleyici (reinforcer)*, *savunucu (defender)* ve *izleyici (outsider)* olmak üzere beş alt ölçekten ve toplam 15 maddeden oluşmaktadır. Ölçek esas olarak akran bildirim türündedir. Bununla birlikte, kendi bildirimine de izin vermektedir ve bireysel ya da grup halinde uygulanabilmektedir. Katılımcılardan her maddenin hem tek tek her sınıf arkadaşı hem de kendisi için ne derece uygun olduğunu 3 dereceli ölçek üzerinde (0 = hiçbir zaman, 1 = bazen, 2 = sık sık) değerlendirmeleri istenmektedir.

Zorba, yardımcı, destekleyici, savunucu ve izleyici ölçeklerinden elde edilen akran bildirim puanları her bir ölçek için ayrı ayrı toplanmaktadır. Daha sonra, bu toplam puanlar katılımcı sayısına bölünerek katılımcılar için her ölçek üzerinde 0 ile 2 arasında değişen bir rol puanı hesaplanmaktadır. Hesaplanan rol puanları da sınıf temelinde standart puana çevrilmektedir. Eğer belirli bir roldeki puanı hem o rol için sınıf ortalamasından ve hem de diğer rol puanlarından daha yüksekse bir ergen o katılımcı rolünde kabul edilmektedir. En yüksek puanı ile ikinci en yüksek puanı arasındaki fark 0.1'den az olan ve dolayısıyla açıkça tanımlanabilir bir rol grubuna sokulamayan ya da tüm ölçeklerde sınıf ortalamasının altında puan alan ergenler rolsüz olarak değerlendirilmektedir.

Salmivalli ve Voeten (2004) yaptıkları güvenilirlik analizi sonucunda, ölçeğin alt ölçeklerinin Cronbach alfa katsayılarını zorba ölçeği için .93, yardımcı ölçeği için .95, destekleyici ölçeği için .90, savunucu ölçeği için .89 ve izleyici ölçeği için .88 olarak bulmuşlardır.

KRÖ'nün Salmivalli ve Voeten (2004) tarafından geliştirilen kısa formu araştırmacı tarafından Türkçeye çevrilmiş, dört uzmanın çeviri hakkındaki görüş ve önerileri alınarak düzetmeler yapılmış ve bu doğrultuda ölçeğin Türkçe formu oluşturulmuştur. Özgün ölçekte yer alan "Kurbanı rahatlatır ya da zorbalığı öğretmene anlatması konusunda onu cesaretlendirir" maddesi, yapılan pilot uygulamada ergenlerin yanıt vermede zorlanmaları nedeniyle "Zorbalık durumlarında kurbanı rahatlatır" ve "Zorbalığı öğretmene anlatması konusunda kurbanı cesaretlendirir" şeklinde iki ayrı maddeye dönüştürülmüştür. Bu nedenle, ölçeğin Türkçe formundaki toplam madde sayısı 16'ya çıkmıştır.

KRÖ'nün yapı geçerliği konusunda bilgi edinebilmek için varimax eksen döndürme tekniği kullanılarak temel bileşenler faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizinde faktör yükü kesim noktası olarak .42 temel alınmıştır. Analiz sonucunda, özdeğeri 1'in üzerinde olan ve toplam varyansın %86.13'ünü açıklayan 3 faktör bulunmuştur. Buna göre, zorba, yardımcı ve destekleyici alt ölçekleri maddelerinin tümü varyansın %51.26'sını açıklayan birinci faktöre (özdeğer = 8.20) yüklenmiştir. Ölçekte, savunucu alt ölçeği maddelerinin tümü varyansın %21.36'sını açıklayan (özdeğer = 3.42) ikinci faktöre ve izleyici alt ölçeği maddelerinin tümü varyansın

%13.51'ini açıklayan üçüncü faktöre (özdeğer = 2.16) yüklenmiştir.

KRÖ'nün psikometrik özelliklerini değerlendirmek amacıyla yürütülen çalışmalarda yapılan faktör analizi sonuçları, savunucu ve izleyici ölçeklerinin hem birbirinden hem de zorba, yardımcı ve destekleyici ölçeklerinden belirgin bir biçimde ayrıldığını, ancak zorba, yardımcı ve destekleyici ölçeklerinin tek bir faktöre yüklendiğini göstermiştir (Camodeca ve Goossens, 2005a; Goossens ve ark., 2006; Salmivalli ve ark., 1998; Sutton ve Smith, 1999). Bununla birlikte, araştırmacılar, etkin ve başlatıcı zorbalı, esas rolleri zorbaya yardım etmek ya da onu desteklemek olan ergenlerden ayırmak amacıyla, tek bir faktöre yüklenen zorba, yardımcı ve destekleyici ölçeklerinin ayrı ayrı (Salmivalli ve Voeten, 2004; Salmivalli ve ark., 1998) ya da zorba ve yardımcı-destekleyici olmak üzere iki ayrı ölçek olarak kullanılabilirliğini önermişlerdir (Camodeca ve Goossens, 2005a; Goossens ve ark., 2006; Sutton ve Smith, 1999). Bu çalışmada, diğer pek çok çalışmada önerildiği gibi, tek bir faktöre yüklenen bu üç ölçek kavramsal nedenlerle iki ayrı ölçeğe ayrılmıştır. Bu ölçeklerden ilki, ölçeğin özgün halinde olduğu gibi *zorba*; yardımcı ve destekleyici alt ölçeklerini içeren ikincisi ise *yardımcı-destekleyici* olarak adlandırılmıştır.

Zorba ve yardımcı-destekleyici arasındaki bu kavramsal ayrım ayrıca araştırma sonuçları tarafından da desteklenmiştir. Goossens ve arkadaşları (2006) ve Sutton, Smith ve Swettenham (1999), zorbalıların akranları tarafından reddedildiğini, yardımcı-destekleyicilerin ise daha çok ortalama bir sosyal statüde değerlendirildiğini ortaya koymuştur. Ek olarak, Camodeca ve Goossens (2005b), zorbalığı durdurmanın etkili yollarının neler olabileceği sorulduğunda, yardımcı-destekleyicilerin saldırganlıkla ve öç almayla karşılık vermeyi zorbalara göre daha az onayladıklarını göstermiştir. Sutton ve arkadaşları (1999) ise, zorbalıların sosyal biliş görevlerinde yardımcı ve destekleyicilerden daha başarılı olduklarını göstermiştir.

KRÖ'nün alt ölçeklerinin güvenilirliği için Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı ve iki yarım test güvenilirliğine bakılmıştır. KRÖ'nün alt ölçeklerinin Cronbach alfa katsayıları *zorba* alt ölçeği için .98, *yardımcı-destekleyici* alt ölçeği için .98, *savunucu* alt ölçeği için .91, *izleyici* alt ölçeği için ise .84'tür. Alt ölçeklerin iki yarım güvenilirlik katsayıları sırasıyla .98, .97, .91, ve .83'tür.

Bütün bu bulgular dikkate alındığında, KRÖ'nün Türkiye örneklemini üzerinde geçerlik ve güvenilirlik düzeylerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu düşünülmektedir.

Kurbanların Belirlenmesi. Araştırmada, kurban olarak tanımlanan ergenler "Sınıfınızda akran zorbalığına maruz kalan çocuklar kimlerdir?" sorusuna akranlarının verdiği yanıtlara bağlı olarak saptanmıştır. Bu

doğrultuda, sınıf arkadaşlarının %30'u ya da daha fazlası tarafından zorbalığa maruz kaldığı belirtilen ergenler, diğer ölçeklerden aldıkları (zorba, yardımcı-destekleyici, savunucu ve izleyici) puanlara bakılmaksızın, kurban olarak değerlendirilmiştir. Kurban ergenlerin bu yolla belirlenmesinde, akranlarının %30'u ya da daha fazlası tarafından zorbalığa maruz kaldığı belirtilen bir ergenin temel rolünün, kurban olmak olduğu, başka birisinin zorbalığa maruz kaldığı durumlarda nasıl davrandığının önemli bir fark yaratmayacağı varsayımından hareket edilmiştir (Salmivalli ve Voeten, 2004; Salmivalli ve ark., 1996).

Sosyometrik Statü Ölçeği. Araştırmada, sosyometrik statü gruplarını belirlemek amacıyla Coie, Dodge ve Coppotelli (1982) tarafından önerilen yöntem kullanılmıştır. Coie ve arkadaşlarının önerdiği sınıflama sisteminde, katılımcılara sınıf arkadaşlarının bir listesi verilerek, en çok hoşlandıkları ve en az hoşlandıkları üç sınıf arkadaşlarının isimlerini belirtmeleri istenmektedir. Hoşlanılma ve hoşlanılmama ölçümlerinden elde edilen bildirimlerin frekansları kendi içinde toplanarak standart hoşlanılma ve standart hoşlanılmama puanlarına dönüştürülmektedir. Daha sonra, standart hoşlanılma ve standart hoşlanılmama akran bildirim puanları kullanılarak sosyal tercih (social preference) ve sosyal etki (social impact) olarak adlandırılan iki sosyal statü boyutu oluşturulmaktadır. Sosyal tercih standart hoşlanılma puanlarından standart hoşlanılmama puanlarının çıkarılmasıyla belirlenmekte ve akranlarının ergenden gördüğü hoşlanma derecesine işaret etmektedir. Hoşlanılma ve hoşlanılmama puanlarının toplanmasıyla belirlenen sosyal etki ise ergenlerin akran grubu içinde ne kadar etkin olduklarının gördüğü derecesidir. Her bir ergen için hesaplanan bu hoşlanılma, hoşlanılmama, sosyal tercih ve sosyal etki puanları kullanılarak ergenler popüler, reddedilmiş, ihmal edilmiş, tartışmalı ve ortalama olmak üzere beş sosyal statü grubundan birine yerleştirilmektedir. *Popüler olanlar*, sosyal tercih puanı 1.0'den büyük, standart hoşlanılma puanı 0'dan büyük ve standart hoşlanılmama puanı 0'dan küçük olan ergenlerden; *reddedilmişler*, sosyal tercih puanı -1.0'den küçük, standart hoşlanılma puanı 0'dan küçük ve standart hoşlanılmama puanı 0'dan büyük olan ergenlerden; *ihmal edilmişler*, sosyal etki puanı -1.0'den küçük, standart hoşlanılma puanı 0'dan küçük ve standart hoşlanılmama puanı 0'dan küçük olan ergenlerden; *tartışmalılar*, sosyal etki puanı 1.0'den büyük, standart hoşlanılma puanı 0'dan büyük ve standart hoşlanılmama puanı 0'dan büyük olan ergenlerden; *ortalama olanlar* ise, sosyal tercih ve sosyal etki puanı -.5'ten büyük ve .5'ten küçük olan ergenlerden oluşmaktadır.

İşlem

Uygulamanın yapılabilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı'ndan gerekli izinler alındıktan sonra ilgili

okullara gidilerek uygulamanın yapılacağı sınıfların listeleri alınmıştır. Uygulama, araştırmacının kendisi tarafından, ders saatleri içerisinde, sınıflarda ve grup halinde gerçekleştirilmiştir ve yaklaşık 40 dakika sürmüştür. Uygulamaya geçmeden önce öğrenciler, araştırmacı tarafından akran zorbalığının ne olduğu ve hangi davranışların zorbalık olarak değerlendirilemeyeceği konusunda örneklerle bilgilendirilmiştir. Ayrıca, soruları nasıl yanıtlayacaklarını içeren yönerge ergenlere açıklanmış ve tüm bu bilgiler her ölçeğin başında yazılı olarak da yer almıştır. Öğrenciler, araştırmaya katılımın gönüllülük esasına dayalı olduğu ve istedikleri herhangi bir zamanda neden göstermeden araştırmadan çekilebilecekleri konusunda bilgilendirilmiştir. Ayrıca kendilerinden alınan bilgilerin gizli kalacağı, okul idaresi, öğretmenleri, arkadaşları ya da aileleri ile paylaşılmayacağı belirtilmiştir.

Bulgular

Araştırmaya katılan ergenler, Katılımcı Rolü Ölçeği'nden aldıkları puanlara göre, zorba, yardımcı-destekleyici, savunucu, izleyici ve rolsüz olarak beş gruba ayrılmıştır: Katılımcıların KRÖ alt ölçeklerinden aldıkları akran bildirim toplam puanları, örneklem temelinde standart puana çevrilmiştir. Eğer belirli bir roldeki puanı hem o rol için örneklem ortalamasından ve hem de diğer rol puanlarından daha yüksekse bir ergen o katılımcı rolünde kabul edilmiştir. Örneğin, zorbalık ölçeğinden aldığı puan, zorbalık ölçeği standart puan ortalamasından (0.00) ve diğer ölçek puanlarından yüksekse, bir ergen zorba rolünde değerlendirilmiştir. Kurban olarak tanımlanan ergenler ise, "Sınıfınızda akran zorbalığına maruz kalan çocuklar kimlerdir?" sorusuna akranlarının verdiği yanıtlara bağlı olarak saptanmıştır. Bu doğrultuda, sınıf arkadaşlarının %30'u ya da daha fazlası tarafından zorbalığa maruz kaldığı belirtilen ergenler kurban olarak değerlendirilmiştir (Salmivalli ve ark., 1996; Salmivalli ve Voeten, 2004).

Katılımcı rolü oranlarını belirlemek amacıyla zorba, yardımcı-destekleyici, savunucu, izleyici ve kurban gruplarında yer alan ergenlerin hem örneklem içindeki hem de cinsiyete göre yüzdelik dağılımlarına bakılmıştır. Bu dağılımlar Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1'den de görülebileceği gibi, ergenlerin %11.5'i zorba, %10.9'u yardımcı-destekleyici, %21.1'i savunucu, %20.9'u izleyici ve %9.7'si kurban olmak üzere toplam %74'ü söz konusu katılımcı rollerinden birine girmektedir. Hiçbir role girmeyen ergenlerin oranı ise, %26'dır. Ergenler arasında en yaygın katılımcı rolüne bakıldığında bunların sırasıyla savunucu ve izleyici rolleri olduğu görülmektedir.

Ergenlerin zorbalık durumlarında kendi rollerinin ne ölçüde farkında olduklarını görmek amacıyla KRÖ'den elde edilen kendi bildirim toplam puanları ile

Tablo 1. Katılımcı Rollerinin Örneklem İçindeki ve Cinsiyete Göre Dağılımı (%)

Katılımcı Rolü Grupları	Cinsiyet		Toplam
	Kız	Erkek	
Zorba	2.6 (20)	8.9 (69)	11.5 (89)
Yardımcı-destekleyici	1.8 (14)	9.0 (70)	10.9 (84)
Savunucu	15.1 (117)	5.9 (46)	21.1 (163)
İzleyici	15.0 (116)	5.9 (46)	20.9 (162)
Kurban	2.2 (17)	7.5 (58)	9.7 (75)
Rolsüz	12.9 (100)	13.0 (101)	26.0 (201)
Toplam	49.6 (384)	50.4 (390)	100.0 (774)

Not. n değerleri parantez içerisinde verilmiştir.

Tablo 2. Katılımcı Rolü Ölçeği Kendi Bildirimi ve Akran Bildirimi Arasındaki Korelasyonlar ($n = 774$)

Akran Bildirimi	Kendi Bildirimi			
	Zorba	Yardımcı-destekleyici	Savunucu	İzleyici
Zorba	.31**	.30**	-.14**	-.18**
Yardımcı-destekleyici	.31**	.31**	-.15**	-.16**
Savunucu	-.13**	-.11**	.29**	.20**
İzleyici	-.17**	-.18**	.22**	.26**

** $p < .01$

akran bildirim toplam puanları arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Bu ilişkiler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2'den de görülebileceği gibi, zorba, yardımcı-destekleyici, savunucu ve izleyici ölçeklerinde ergenlerin kendi bildirim puanları ile akran bildirim puanları arasında anlamlı ve olumlu ilişkiler vardır. Zorbalık ölçeği kendi bildirim puanları ile yalnızca zorbalık ölçeği akran bildirim puanları değil, ayrıca yardımcı-destekleyici ölçeği akran bildirim puanları arasında da olumlu bir ilişki bulunmuştur. Savunucu ölçeği kendi bildirim puanları yalnızca savunucu ölçeği akran bildirim puanları ile değil, ayrıca izleyici ölçeği akran bildirim puanları ile de ilişkilidir.

Ayrıca, ergenlerin kendi bildirim ve akran bildirim puanlarının farklılık gösterip göstermediğini belirlemek amacıyla t testi yapılmıştır. Sonuçlar, zorba ($t = -13.50, p < .001$), yardımcı-destekleyici ($t = -12.85, p < .001$), savunucu ($t = 13.36, p < .001$) ve izleyici ($t = 7.41, p < .001$) kendi bildirim puanları ile aynı öl-

çeklerden elde edilen akran bildirim puanları arasında anlamlı farklılıklar olduğunu göstermiştir. Buna göre, zorba ve yardımcı-destekleyici kendi bildirim puanları (zorba için $Ort. = 1.14, S = .37$ ve yardımcı-destekleyici için $Ort. = 1.22, S = .36$), aynı ölçeklerden elde edilen akran bildirim puanlarından (zorba için $Ort. = 1.38, S = .32$ ve yardımcı-destekleyici için $Ort. = 1.43, S = .30$) anlamlı olarak daha düşüktür; savunucu ve izleyici kendi bildirim puanları (savunucu için $Ort. = 2.13, S = .75$ ve izleyici için $Ort. = 2.02, S = .74$), akran bildirim puanlarından (savunucu için $Ort. = 1.75, S = .24$ ve izleyici için $Ort. = 1.82, S = .18$) daha yüksektir. Bu durum, ergenlerin zorba ve yardımcı-destekleyici olarak davranma eğilimlerini olduğundan daha düşük değerlendirenken, savunucu ve izleyici olarak davranma eğilimlerini olduğundan daha yüksek değerlendirdiklerine işaret etmektedir.

Akran bildirim temelinde, kurban olarak belirlenen ergenlerin %57.3'ü kendilerini kurban olarak değerlendirmiş, %40'ı yalnızca akranları tarafından kurban olarak değerlendirilmiş ve %2.7'si bu soruya yanıt vermemiştir. Bu soruya yanıt verenler içerisinde kendini kurban olarak değerlendiren ergenlerin oranı %59'dur.

Katılımcı rolleri oranlarının cinsiyete göre farklılaşmış olup olmadığını bakmak için, zorba, yardımcı-destekleyici, savunucu, izleyici ve kurban gruplarında yer alan kız ve erkek öğrenciler χ^2 testi ile karşılaştırılmıştır. Katılımcı rollerinin dağılımında cinsiyete göre anlamlı farklar bulunmuştur ($\chi^2_5 = 67.62, p < .001$). Buna göre, zorba ($\chi^2_1 = 29.63, p < .001$), yardımcı-destekleyici ($\chi^2_1 = 40.91, p < .001$) ve kurban ($\chi^2_1 = 24.12, p < .001$) gruplarında yer alan erkeklerin oranı kızlarınkinden daha fazlayken, savunucu ($\chi^2_1 = 40.59, p < .001$) ve izleyici ($\chi^2_1 = 39.64, p < .001$) gruplarında yer alan kızların oranı erkeklerinkinden daha fazladır.

Katılımcı rolü grupları arasında sosyal statü açısından farklılıklar olup olmadığını incelemek için, ilk olarak ergenlerin sosyal statü gruplarına dağılım oranlarına bakılmıştır. Bunun için, hoşlanılma, hoşlanılmama, sosyal tercih ve sosyal etki puanları kullanılarak ergenler popüler, reddedilmiş, ihmal edilmiş, tartışmalı ve ortalama olmak üzere beş sosyal statü grubundan birisine ayrılmışlardır. Daha sonra, zorba, yardımcı-destekleyici, savunucu, izleyici, kurban ve rolsüz katılımcı rolü gruplarında yer alan ergenlerin popüler, reddedilmiş, ihmal edilmiş, tartışmalı ve ortalama sosyal statü gruplarına dağılım oranlarına bakılmıştır (sonuçlar için bkz. Tablo 3).

Katılımcı rolü gruplarından zorba, yardımcı-destekleyici, savunucu, izleyici ve kurban ergenlerin sosyal statü gruplarına dağılımlarında anlamlı farklılıkların olup olmadığını belirlemek üzere χ^2 bağımsızlık testi yapılmıştır. Ancak, tartışmalı grubunda yeterli öğrenci olmadığı için bu grup analize dahil edilmemiştir. Yapılan analizler sonucunda, katılımcı rolü gruplarının sosyal statü gruplarına dağılımları açısından farklılaştıkları görülmüştür ($\chi^2_{12} = 144.223, p < .001$). Katılımcı rolü grupları kendi içlerinde sosyal statü gruplarına dağılımları açısından χ^2 uygunluk testi ile karşılaştırılmıştır. Buna göre, zorba ($\chi^2_3 = 33.966, p < .001$), yardımcı-destekleyici ($\chi^2_3 = 32.634, p < .001$), savunucu ($\chi^2_3 = 42.227, p < .001$), izleyici ($\chi^2_3 = 40.321, p < .001$) ve kurban ($\chi^2_3 = 28.627, p < .001$) katılımcı rolü gruplarının tümünün sosyal statü gruplarına dağılımlarına ilişkin anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıştır. Zorba, yardımcı-destekleyici, savunucu, izleyici ve kurban ergenlerin sosyal statü gruplarına dağılımları açısından bulunan farklılıkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla sosyal statü grupları arasında χ^2 tek örneklem testiyle ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Sonuçlar Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 3. Katılımcı Rolü Gruplarının Sosyal Statü Gruplarına Dağılımı (%)

Katılımcı Rolü Grupları	Sosyal Statü Grupları					Toplam
	Popüler	Reddedilmiş	İhmal edilmiş	Tartışmalı	Ortalama	
Zorba	0.9 (7)	4.0 (31)	1.3 (10)	0.3 (2)	5.0 (39)	11.5 (89)
Yardımcı-destekleyici	1.6 (12)	2.5 (19)	1.2 (9)	0.3 (2)	5.4 (42)	10.9 (84)
Savunucu	8.1 (63)	1.0 (8)	5.0 (39)	0.0 (0)	6.8 (53)	21.1 (163)
İzleyici	6.5 (50)	1.3 (10)	4.8 (37)	0.0 (0)	8.4 (65)	20.9 (162)
Kurban	0.6 (5)	4.8 (37)	2.3 (18)	0.0 (0)	1.9 (15)	9.7 (75)
Rolsüz	5.8 (45)	4.8 (37)	5.2 (40)	0.4 (3)	9.8 (76)	26.0 (201)
Toplam	23.5 (182)	18.3 (142)	19.8 (153)	0.9 (7)	37.5 (290)	100 (774)

Not. n değerleri parantez içerisinde verilmiştir.

Tablo 4. Zorba, Yardımcı-destekleyici, Savunucu, İzleyici ve Kurban Ergenlerin Sosyal Statü Gruplarına Göre χ^2 İkili Karşılaştırmaları

Katılımcı Rolü Grupları	Sosyal Statü Grupları					
	Popüler-reddedilmiş	Popüler-ihmal edilmiş	Popüler-ortalama	Reddedilmiş-ihmal edilmiş	Reddedilmiş-ortalama	İhmal edilmiş-ortalama
Zorba	15.16**	0.53	22.26**	10.76**	0.91	17.16**
Yardımcı-destekleyici	1.58	0.43	16.67**	3.57	8.67**	21.35**
Savunucu	42.61**	5.65*	0.86	20.45**	33.20**	2.13
İzleyici	26.67**	1.94	1.96	15.51**	40.33**	7.69**
Kurban	24.38**	7.35*	5.00**	6.56**	9.31**	0.27

* $p < .05$, ** $p < .001$; $sd = 1$

Tablo 4'ten de görülebileceği gibi, zorba, yardımcı-destekleyici, savunucu, izleyici ve kurban ergenlerin sosyal statü gruplarına dağılımlarını belirlemek amacıyla yapılan ikili karşılaştırma sonuçları, reddedilmiş ve ortalama statüde yer alan zorbaların oranının popüler ve ihmal edilmiş statüde yer alan zorbaların oranından; ortalama statüde yer alan yardımcı-destekleyicilerin oranının popüler, reddedilmiş ve ihmal edilmiş statüde yer alan yardımcı-destekleyicilerin oranından anlamlı olarak daha yüksek olduğunu göstermiştir. Ayrıca, popüler ve ortalama statüde yer alan savunucu ve izleyicilerin oranı, reddedilmiş ve ihmal edilmiş statüde yer alan savunucu ve izleyicilerin oranından anlamlı olarak daha yüksek çıkmıştır. Reddedilmiş statüde yer alan kurbanların oranı ise diğer tüm sosyal statü gruplarında yer alan kurbanların oranından anlamlı olarak daha yüksek bulunmuştur.

Ayrıca, ergenlerin hoşlanılma ve hoşlanılmama puanları standart puanlara dönüştürülmüş, standart hoşlanılma puanları akran kabulü, hoşlanılmama puanları ise akran reddi puanları olarak kabul edilmiştir. Bu yöntem, alternatif bir yöntem olarak çeşitli araştırmalarda kullanılmıştır (örn., Pekel-Uludağlı ve Uçanok, 2005; Salmivalli ve ark., 1996). Zorba, yardımcı-destekleyici, savunucu, izleyici ve kurbanların akran kabulü ve akran reddi puanı ortalamaları arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığını belirlemek amacıyla tek yönlü varyans analizi yapılmıştır. Yapılan analiz sonucuna göre, grupların hem akran kabulü ($F_{5,768} = 11.26, p < .001, \eta^2 = .068$) hem de akran reddi puanı ortalamaları ($F_{5,768} = 33.16, p < .001, \eta^2 = .178$) arasında anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Zorbaların akran kabulü puanı ortalaması ($Ort. = -.18, S = .90$) savunucularinkinden ($Ort. = .31, S = 1.17$); kurbanların akran kabulü puanı ortalaması da ($Ort. = -0.65, S = 0.68$) zorba ($Ort. = -.18, S = .90$), yardımcı-destekleyici ($Ort. = .00, S = 0.93$), savunucu ($Ort. = .31, S = 1.17$) ve izleyicilerinkinden ($Ort. = .12, S =$

.92) anlamlı olarak daha düşüktür. Diğer yandan, zorba, yardımcı-destekleyici ve kurbanların akran reddi puanı ortalaması (sırasıyla, $Ort. = .64, S = 1.27$; $Ort. = .32, S = .96$; $Ort. = .70, S = 1.30$) savunucu ve izleyicilerin akran reddi puan ortalamasından (sırasıyla, $Ort. = -.44, S = .53$; $Ort. = -.39, S = .62$) anlamlı olarak daha yüksektir.

Tartışma

Araştırmanın bulguları, ergenlerin %74'ünün zorba, yardımcı-destekleyici, savunucu, izleyici ve kurban katılımcı rollerinden birine girdiğini göstermektedir. Bu bulgu, konuyla ilgili uluslararası yazında yer alan çalışmaların bulgularıyla tutarlılık göstermekte (Salmivalli ve ark., 1996; Sutton ve Smith, 1999) ve katılımcı rolü yaklaşımını desteklemektedir. Katılımcı rolü yaklaşımının ileri sürdüğü gibi, bir okulda belirli bir sınıfta zorba ve kurban dışında kalan ergenler de zorbalık sürecine katılmaktadır. Bu ergenlerin büyük bir çoğunluğu zorbalık davranışına etkin olarak katılmamakla birlikte, zorbalığın başlatılmasını ve sürdürülmesini olası kılacak biçimde davranabilmektedirler. Bu sonuçlar, ayrıca, ergenlerin yalnızca %20-30'unun kurbanın yanında yer alan savunucularından oluştuğunu ve dolayısıyla zorbalık sürecinde çoğu öğrencinin duruma müdahale etme ya da kurbanı destekleme eğiliminde olmadığını göstermektedir.

Kendi bildirim ile akran bildirim arasındaki ilişkiler üzerine elde edilen bulgular, ergenlerin zorbalık sürecinde kendi rollerinin bir dereceye kadar farkında olduklarını göstermektedir. Bu çalışmada, ergenlerin zorba, yardımcı-destekleyici, savunucu ve izleyici ölçeklerinde kendi bildirim puanları ile aynı ölçeklerde akran bildirim puanları arasında anlamlı ve olumlu ilişkiler bulunmuştur. Bu ilişkiler, zorba ve yardımcı-destekleyici ergenlerin, zorbalık sürecindeki saldırgan rollerinin; savunucu ergenlerin olumlu toplumsal rollerinin;

izleyicilerin ise, edilgen rollerinin farkında olduklarına işaret etmektedir. Bununla birlikte, daha ileri analizler, ergenlerin zorba ve yardımcı-destekleyici olarak davranma eğilimlerini gerçekte olduğundan daha düşük değerlendiren, savunucu ve izleyici olarak davranma eğilimlerini daha yüksek değerlendirdiklerini göstermiştir. Bu bulgular, yazındaki diğer çalışmaların bulgularıyla tutarlılık göstermektedir (Österman, Bjorkqvist, Lagerspetz, Kaukiainen, Huesmann ve Fraczek, 1994; Salmivalli ve ark., 1996). Kendi bildirim ve akran bildirim arasındaki bu farklılıklar, Österman ve arkadaşlarının da (1994) dikkat çektiği gibi, “kendine hizmet eden yanlılık (self-serving bias)” olgusuyla ilişkili olabilir. Bu yanlılık mantıkdışı işler ve temelde benliği destekleyen ve kişinin kendine saygısını koruyan yüklemeleri betimler (Taylor, Peplau ve Sears, 2007). Saldırgan davranışların, en azından doğrudan ya da fiziksel türden saldırgan davranışların, çoğu kültürde uygun bulunmaması nedeniyle, saldırgan ergenlerin kendilerini akranlarının onları değerlendirdiklerinden daha az saldırgan olarak değerlendirmeleri akla uygun gelmektedir. Diğer yandan, ergenlerin kendilerini olumlu toplumsal ve geri çekilme davranışları boyutlarında daha olumlu değerlendirme eğilimlerinin de aynı yanlılığın diğer bir yönünü oluşturduğu düşünülmektedir. Bu davranışlar, toplumsal olarak, saldırgan davranışlardan daha fazla kabul edilmektedir. Dolayısıyla, ergenler bu iyi özelliklerden kendilerine pay çıkarmak için, kendilerini bu boyutlarda gerçekte olduklarından daha olumlu değerlendiriyor olabilirler (Salmivalli ve ark., 1996).

Kurban ergenlere gelince, bu çalışmada akranları tarafından kurban olarak değerlendirilen ergenlerin yalnızca %59'u kendilerini kurban olarak değerlendirmiştir. Diğer bir deyişle, akranlarının kurban olarak değerlendirdiği ergenlerin yaklaşık 5'te 2'si kurban olmadığını bildirmiştir. Bu bulgular, Salmivalli ve arkadaşlarının (1996) kurbanların kendilerini akranlarının onları değerlendirdiğinden daha az kurban olarak değerlendirdikleri yönündeki bulgularıyla büyük ölçüde tutarlıdır. Bu sonuçların da işaret ettiği gibi, ergenlerin azımsanamayacak bir bölümü, kendilerini kurban olarak değerlendirmekten kaçınmaktadır. Zorbalığa maruz kalma, benliği yaralayıcı bir yaşantıdır ve bu çocukların benlik saygıları diğer çocuklara göre daha düşüktür (Hawker ve Boulton, 2000; Olweus, 1993). Dolayısıyla, kurbanlar, yaralı benliklerini onarabilmek için bu tür yüklemelerde daha fazla yanlılık gereksinimi içerisinde olabilirler. Kısaca, ergenlerin zorba ve yardımcı-destekleyici olarak davranma eğilimlerini gerçekte olduğundan daha düşük; savunucu ve izleyici olarak davranma eğilimlerini ise daha yüksek değerlendirdikleri yönünde elde edilen bu sonuçun, zorbalıkla ilgili araştırmalarda bilgi kaynağı olarak akran bildirimlerinin de kullanılmasının önemine işaret ettiği düşünülmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışma-

larda sıklıkla kullanılan kendi bildirim, akran bildirim ve öğretmen bildirim yöntemleri karşılaştırıldığında, akran bildiriminden diğer iki yöntemle göre bazı bakımlardan daha yararlı olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki, akranların saldırgan davranışların ortaya çıktığı ortamlarda öğretmenlerden çok daha fazla bulunmaları ve bu nedenle, zorbalığa maruz kalan kişilerin daha çok farkında olmalarıdır. İkincisi, öğretmenlerin, bazı öğrencilerin zorbalığa maruz kaldığını fark etseler bile denetimin yetersiz olduğu izlenimi vermektan kaçınmak amacıyla, sorunu yadsıyabilme ya da önemini küçümseyebilmeleridir. Üçüncüsü, toplu akran değerlendirmesinin, herhangi bir bireysel değerlendirme sonucunda ortaya çıkabilecek yanlılıklarının etkisini azaltması ve böylece değerlendirmelerin güvenilirliğini artırmasıdır (Perry ve ark., 1988). Bununla birlikte, kendi bildirim, başkalarının (zorba dışında) tanık olamadığı durumlarda yaşanan zorbalığa maruz kalmayı ortaya çıkarabilirliği ve akran bildirimine başvurmanın mümkün olmadığı klinik çalışmalarda kullanılabilirliği açısından önem taşımaktadır. Ayrıca, uygulama sırasında, akran bildiriminden daha az zaman alması bakımından oldukça kullanışlıdır (Crick ve Bigbee, 1998).

Zorba, yardımcı, destekleyici, savunucu ve izleyici katılımcı rollerinin cinsiyete göre farklılaşarak farklılaşmadığına bakan araştırmalar (Goossens ve ark., 2006; Salmivalli ve ark., 1998), erkeklerin genel olarak zorbalık sürecine kızlardan daha etkin olarak katıldığını göstermektedir. Bu araştırmada, bu bulgularla tutarlı olarak erkeklerin daha fazla zorba ve yardımcı-destekleyici rollerinden birine, kızların ise daha çok savunucu ve izleyici rollerinden birine girdiği sonucu elde edilmiştir. Bu sonuç, ayrıca Türkiye’de yapılan çalışmaların ortaya koyduğu, erkeklerin kızlardan daha fazla zorbalık yaptığı yönündeki bulgularla da tutarlıdır (Atik, 2006; Burnukara ve Uçanok, 2012; Kepenekci-Karaman ve Çınkır, 2006; Koç, 2006; Kutlu ve Aydın, 2010; Pişkin, 2010; Şirvanlı-Özen ve Aktan, 2010; Turgut, 2005).

Araştırmada, yazındaki yaygın görüşü destekler nitelikte elde edilen bulguların toplumsal rol kuramı (Eagly, 1987; Eagly ve Steffen, 1986) temelinde açıklanabileceği düşünülmektedir. Toplumsal rol kuramına göre, geleneksel cinsiyet rolleri erkek ve kadın davranışını pek çok yönden etkilemektedir. Bu etkinin en belirgin olduğu alanlardan biri de saldırganlıktır. Erkek cinsiyet rolü saldırganlığın pek çok biçimini destekleyen kurallar içermektedir. Örneğin, çoğu toplumda, erkeklerden sert, katı ve saldırgan olmaları beklenmekte ve erkeklerde saldırgan davranış kadınlarda olduğundan daha fazla onaylanmaktadır.

Araştırmada, akran zorbalığına maruz kalmada cinsiyet farklılığına ilişkin sonuçlara bakıldığında ise, erkeklerin akran zorbalığına kızlardan daha fazla maruz kaldıkları görülmektedir. Bu sonuçlar, pek çok ça-

lışmanın bulgularıyla tutarlıdır (Andreou ve Metallidou, 2004; Salmivalli ve ark., 1999; Sutton ve Smith, 1999; Şirvanlı-Özen ve Aktan, 2010). Bununla birlikte, bazı araştırmacılar, kızlarla erkeklerin yapılan ve maruz kalınan akran zorbalığının türü açısından farklılaştıklarına dikkat çekmektedirler. Diğer bir deyişle, erkekler arasında fiziksel zorbalığın, kızlar arasındaysa, dolaylı zorbalığın daha yaygın olduğu belirtilmektedir (Collins ve ark., 2004; Gültekin ve Sayıl, 2005; Maynard ve Joseph, 2000; Olweus, 1993, 1994; Pekel-Uludağlı ve Uçanok, 2005).

Bu araştırmadan elde edilen diğer bir sonuç ise, kızların zorbalık sürecinde olumlu toplumsal davranışlarla ilişkili rollerde erkeklerden daha fazla yer aldıklarıdır. Geleneksel kadın rolüyle tutarlı olarak, kadınlar, bir arkadaşına yardım etme ve başkalarına duygusal ve toplumsal destek verme gibi olumlu toplumsal davranışlara erkeklerden daha yatkındırlar. Bu bulguların, neden kızların erkeklerden daha fazla kurbanın savunucusu rolünde yer aldıklarını açıklayabileceği düşünülmektedir.

Araştırmada, zorbalık sürecine katılan ergenlerin akranları arasındaki sosyal statülerine ilişkin sonuçlar, kurbanların diğer katılımcı rolü grupları içerisinde en düşük sosyal statüde yer aldıklarını göstermiştir. Diğer bir deyişle, kurbanlar, akranları arasında en az kabul edilen, en fazla reddedilen (zorba ve yardımcı-destekleyicilerden farklılaşmamakla birlikte) grubu oluşturmakta ve ayrıca diğer sosyal statü gruplarıyla karşılaştırıldığında en fazla reddedilmiş statüde yer almaktadırlar. Bu sonuçlar, kurbanların akranları tarafından diğer rollerdeki ergenlere göre daha fazla reddedildikleri yönündeki araştırma bulgularını (örn., Salmivalli ve ark., 1996) desteklerken, Pekel-Uludağlı ve Uçanok'un (2005) araştırma bulgularıyla tutarsız gibi görünmektedir. Pekel-Uludağlı ve Uçanok (2005), araştırmalarında çocukları zorba, kurban, zorba-kurban ve karışmayan olarak dört gruba ayırmışlardır. Onların sonuçları, reddedilmiş statüde yer alan kurban çocukların oranının yalnızca ihmal edilmiş statüde yer alan çocuklarınkinden anlamlı olarak daha yüksek olduğunu ve ayrıca bu çocukların akran kabulü ve akran reddi açısından zorba ve zorba-kurban çocuklardan farklılaşmadıklarını ortaya koymuştur. Bu araştırmada Pekel-Uludağlı ve Uçanok'un (2005) çalışmalarında olduğu gibi zorba-kurban ve kurban ayrımı yapılmamıştır. Ancak, bulgularda verilmemesine karşın sonradan bakıldığında kurban olarak değerlendiren ergenlerin %24'lük bir kısmının zorbalık sürecindeki ikinci rollerinin zorbalık olduğu belirlenmiştir. Bu araştırmada, kurbanların %24'lük bir kısmının aynı zamanda zorba olduğu dikkate alındığında iki araştırma arasındaki tutarsızlık belirsizleşmektedir. Bu çerçevede bakıldığında, bu noktanın açıklığa kavuşturulması için ek araştırmalara ihtiyaç vardır.

Kurbanların akranları arasındaki düşük sosyal statüleri, onların akran zorbalığına maruz kalma olasılığını artıran bir etmen olabilir. Akranları tarafından reddedilmeleri kurbanları akran desteğinden yoksun bırakmaktadır. Böylece, zorbalılar, büyük bir olasılıkla, zorbaca davranışlarına kurbanın arkadaşları tarafından karşılık verileceği korkusu yaşamayacakları için akran desteğinden yoksun kişileri kendilerine daha fazla hedef seçmektedirler. Akran reddi zorbalığa maruz kalmanın bir nedeni olabileceği gibi, bir sonucu da olabilir. Nitekim Olweus (1991), akranlarının sürekli zorbalığa maruz kalan çocukları, giderek değersiz ve kendisine yapılanları hak eden birisi olarak görmeye başladıklarına ve bunun akran grubu içerisinde zamanla bir norm haline geldiğine işaret etmektedir (akt., Salmivalli ve ark., 1996).

Zorbalar da, kurbanlar gibi, akranları tarafından reddedilmektedirler. Ancak, akran kabulü puanları açısından bakıldığında, kurbanların puan ortalaması, diğer tüm katılımcı rolü gruplarından anlamlı olarak daha düşükken, zorbaların akran kabulü puan ortalaması yalnızca savunucularınkinden daha düşüktür. Ayrıca, zorbalar, yalnızca reddedilmiş değil, aynı zamanda ortalama statüde de yer almışlardır. Bu bulgular, özellikle sınıf düzeyindeki akran grubu üyelerinin zorbalığı belirli bir düzeyde onayladıklarına işaret etmesi açısından önemlidir. Zorbalığın böyle onaylanması, zorbalara, saldırgan davranışlarını güdüleyen ödül beklentilerinin gerçekleştiği yönünde olumlu bir geri bildirim sağlayarak zorbalık davranışını pekiştirebilir.

Yardımcı-destekleyiciler de, akranları tarafından reddedilmektedirler. Ancak, ikili karşılaştırma sonuçlarına göre zorbalar en fazla reddedilmiş ve ortalama statüde yer alırken, yardımcı-destekleyiciler akranları arasında en fazla ortalama statüde yer almışlardır. Bu sonuç, yardımcı-destekleyici ergenlerin davranışlarının, zorbaların yanında yer alarak zorbalığın sürdürülmesine katkıda bulunan davranışlar sergilemelerine karşın, zorbaların davranışlarından daha az olumsuz değerlendirildiğine işaret etmektedir. Bunun olası bir nedeni, yardımcı-destekleyicilerin zorbalık sürecinde zorbalarla karşılaştırıldığında, daha edilgen bir rol üstlenmeleri olabilir. Akranları, zorbalığın başlatıcısı olmaları nedeniyle zorbalara daha fazla sorumluluk yüklüyor ve bu nedenle de zorbaları yardımcı-destekleyici ergenlerden daha fazla reddediyor olabilirler.

Zorbalık sürecine savunucu ve izleyici olarak katılan ergenler ise, akranları arasında en fazla popüler ve ortalama statüde yer almışlardır. Bu sonuçlar, olumlu toplumsal özelliklere sahip ergenlerin akranları arasındaki sosyal statülerinin daha yüksek olduğu yönündeki bulgularla tutarlıdır (Salmivalli ve ark., 1996; Warden ve Mackinnon, 2003). Bunun, özellikle akran zorbalığı konusunda planlanacak müdahale programlarının geliştirilmesi açısından önemli bir sonuç olduğu düşünül-

mektedir. Kuşkusuz, savunucu ergenler, zorbalık karşıtı tutumları da dikkate alındığında, kurbanı etkin olarak yardım etme ve başkalarını da bu yönde davranmaya teşvik etme bakımından gerekli cesaret ve özgüvene diğer ergenlerden daha fazla sahiptirler. Ancak, özellikle akranları tarafından sevlmeleri ve kabul görmeleri, savunucuların, zorbalık karşıtı tutumlar edinme ve hatta kurbanın yanında yer alma gibi konularda akranlarını da etkileyebilme olasılığını güçlendirmektedir. Bu nedenle, müdahale programları hazırlanırken savunucu ergenlerin bu özelliklerinin göz önünde bulundurulması gerektiği düşünülmektedir.

Özetle, bu çalışmada, katılımcı rolü yaklaşımından yola çıkılarak zorbalık bir grup süreci olarak ele alınmış ve sonuçlar, söz konusu yaklaşımı desteklemiştir. Akran zorbalığının bir grup süreci olduğuna işaret eden bu bulguların, ilgili yazına özellikle iki açıdan katkı sağladığı düşünülmektedir. Bunlardan ilki, akran zorbalığının, yalnızca zorba ve kurban arasında geçen bir olgu olmadığını, diğer ergenlerin de zorbalık sürecine farklı rollerle katılarak zorbalığın sürdürülmesini şu ya da bu yönde etkileyebileceklerinin ortaya çıkmış olmasıdır. Zorba ve kurban ilişkisi temelinde yapılan araştırmalarda, zorba ve kurban dışında kalan ergenler genellikle kontrol grubu olarak ele alınmaktadır ve bu grubun zorbalığa katılmayanları temsil ettiği düşünülmektedir. Oysa bu kişiler zorbalıkla ilgili çok farklı tutumlara ve davranışsal eğilimlere sahiptirler ve bu nedenle bütünüyle katılmayan olarak değerlendirilmeleri doğru olmayacaktır. İkinci olarak, bu bulguların özellikle akran zorbalığı konusunda bütüncül müdahale programlarının geliştirilmesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Yalnızca zorba ve kurban ergenlere değil, tüm gruba yönelik müdahale programları daha etkili olabilir. Bu tür programlar oluşturulurken özellikle yardımcı-destekleyici ve izleyicilere öncelik verilebilir, çünkü onların davranışlarını değiştirmek saldırgan zorbaların davranışlarını değiştirmekten daha kolay olabilir. Ayrıca, onların davranışlarındaki değişikliklerden zorbaların davranışları da etkilenebilir, çünkü destekleyici ve izleyicileri olmaksızın zorbaların zorbalığı sürdürmesi zorlaşacaktır.

İleride yapılacak çalışmalarda dikkate alınması gereken bir nokta olarak, Katılımcı Rolü Ölçeği'nin uygulama süresinin uzun ve analiz sürecinin zahmetli olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu durum ölçeğin temel olarak akran bildirimine dayanması ve dolayısıyla ergenlerin hem kendilerini hem de tek tek tüm sınıf arkadaşlarını değerlendirmelerinden kaynaklanmaktadır. Bu duruma çözüm olarak, bazı çalışmalarda (örn., Sutton ve Smith, 1999) yapıldığı gibi, katılımcılardan yalnızca kendi cinsiyetinden olan sınıf arkadaşlarını değerlendirmeleri istenebilir.

Bu araştırma, Türkiye'de akran zorbalığının, zorba ve kurban dışında diğer akran grubu üyelerinin de katil-

dığı bir grup süreci olduğunu ortaya koyma yönünde ilk girişimdir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, ergenlerin zorbalıkla ilgili rollerinin ortaya çıkmasında hangi grup mekanizmalarının etkili olduğunun araştırılmasının, grup süreci görüşünü güçlendireceği ve bunun özellikle müdahale programları açısından yazına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Andreou, E. ve Metallidou, P. (2004). The relationship of academic and social cognition to behavior in bullying situations among Greek primary school children. *Educational Psychology, 24*(1), 27-41.
- Atik, G. (2006). The role of locus of control, self-esteem, parenting style, loneliness, and academic achievement in predicting bullying among middle school students. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*, ODTÜ, Ankara.
- Burmukara, P. ve Uçanok, Z. (2012). İlk ve orta ergenlikte akran zorbalığı: Gerçekleştiği yerler ve baş etme yolları. *Türk Psikoloji Yazıları, 15*(29), 68-82.
- Cairns, R. B., Cairns, B. D., Neckerman, H. J., Gest, S. D. ve Gariepy, J.-L. (1988). Social networks and aggressive behavior: Peer support or peer rejection? *Developmental Psychology, 24*, 815-823.
- Camodeca, M. ve Goossens, F. A. (2005a). Aggression, social cognitions, anger and sadness in bullies and victims. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 46*(2), 186-197.
- Camodeca, M. ve Goossens, F. A. (2005b). Children's opinions on effective strategies to cope with bullying: The importance of bullying role and perspective. *Educational Research, 47*(1), 93-105.
- Camodeca, M., Goossens, F. A., Terwogt, M. M. ve Schuengel, C. (2002). Bullying and victimization among school-age children: Stability and links to proactive and reactive aggression. *Social Development, 11*(3), 332-345.
- Coie, J. D. ve Cillessen, A. H. N. (1993). Peer rejection: Origins and effects on children's development. *Current Directions in Psychological Science, 2*(3), 89-92.
- Coie, J. D., Dodge, K. A., Terry, R. ve Wright, V. (1991). The role of aggression in peer relations: An analysis of aggression episodes in boys' play groups. *Child Development, 62*, 812-826.
- Coie, J. D., Dodge, K. A. ve Coppotelli, H. (1982). Dimension and types of social status: A cross-age perspective. *Developmental Psychology, 18*, 557-570.
- Collins, K., McAleavy, G. ve Adamson, G. (2004). Bullying in schools: A Northern Ireland study. *Educational Research, 46*(1), 55-71.
- Crick, N. R. ve Bigbee, M. A. (1998). Relational and overt forms of peer victimization: A multiinformant approach. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 66*(2), 337-347.
- Dodge, K. A., Lansford, J. E., Burks, V. S., Bates, J. E., Pettit, G. S., Fontaine, R. ve Price, J. M. (2003). Peer rejection and social information-processing factors in the development of aggressive behavior problems in children. *Child Development, 74*(2), 374-393.
- Eagly, A. H. (1987). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Eagly, A. H. ve Steffen, V. J. (1986). Gender and aggressive behavior: A meta-analytic review of the social psycholo-

- gical literature. *Psychological Bulletin*, 100(3), 309-330.
- French, D. C. (1988). Heterogeneity of peer-rejected boys: Aggressive and nonaggressive subtypes. *Child Development*, 59(4), 976-985.
- Gini, G., Albiero, P., Benelli, B. ve Altoe, G. (2007). Does empathy predict adolescents' bullying and defending behavior? *Aggressive Behavior*, 33, 467-476.
- Goossens, F. A., Olthof, T. ve Dekker, P. H. (2006). New participant role scales: Comparison between various criteria for assigning roles and indications for their validity. *Aggressive Behavior*, 32, 343-357.
- Gültekin, Z. ve Sayıl, M. (2005). Akran Zorbalığını Belirleme Ölçeği geliştirme çalışması. *Türk Psikoloji Yazıları*, 15, 47-61.
- Hawker, D. S. J. ve Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 41(4), 441-455.
- Juvonen, J., Graham, S. ve Schuster, M. A. (2003). Bullying among young adolescents: The strong, the weak, and the troubled. *Pediatrics*, 112(6), 1231-1237.
- Kapçı, E. G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 1-13.
- Karaman-Kepeneci, Y. ve Çınkır, Ş. (2006). Bullying among Turkish high school students. *Child Abuse & Neglect*, 30, 193-204.
- Koç, Z. (2006). Lise öğrencilerinin zorbalık düzeylerinin yordanması. *Yayınlanmamış doktora tezi*, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kutlu, F. ve Aydın, G. (2010). Akran zorbalığı ölçek geliştirme ön çalışması: Kendini bildirim formu. *Türk Psikoloji Yazıları*, 13(25), 1-16.
- Miller-Johnson, S., Coie, J. D., Maumary-Gremaud, A., Lochman, J. ve Terry, R. (1999). Relationship between childhood peer rejection and aggression and adolescent delinquency severity and type among African American youth. *Journal of Emotional & Behavioral Disorders*, 7, 137-146.
- Mynard, H. ve Joseph, S. (2000). Development of the Multidimensional Peer-Victimization Scale. *Aggressive Behavior*, 26(2), 169-178.
- Olweus, D. (1991). Bully/victim problems among schoolchildren: Basic facts and effects of a school-based intervention program. D. Pepler ve K.H. Rubin, (Ed.), *The development and treatment of childhood aggression* içinde (411-446). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford, UK: Blackwell Publishing.
- Olweus, D. (1994). Annotation: Bullying at school: Basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35(7), 1171-1190.
- Österman K., Björkqvist K., Lagerspetz K. M. J., Kaukiainen, A., Huesmann, L. R. ve Fraczek, A. (1994). Peer and self-estimated aggression and victimization in 8-year-old children from five ethnic groups. *Aggressive Behavior*, 20, 411-428.
- Pekel-Uludağlı, N. ve Uçanok, Z. (2005). Akran zorbalığı gruplarında yalnızlık ve akademik başarı ile sosyometrik statüye göre zorba/kurban davranış türleri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 20(56), 77-92.
- Perren, S. ve Alsaker, F. D. (2006). Social behavior and peer relationships of victims, bully-victims, and bullies in kindergarten. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 47(1), 45-57.
- Perry, D. G., Kusel, S. J. ve Perry, L. C. (1988). Victims of peer aggression. *Developmental Psychology*, 24(6), 807-814.
- Pişkin, M. (2010). Examination of peer bullying among primary and middle school children in Ankara. *Education and Science*, 35(156), 175-189.
- Rigby, K. (2003). Consequences of bullying in schools. *Canadian Journal of Psychiatry*, 48(9), 583-590.
- Salmivalli, C. (1999). Participant role approach to school bullying: Implications for interventions. *Journal of Adolescence*, 22(4), 453-459.
- Salmivalli, C., Kaukiainen, A., Kaistaniemi, L. ve Lagerspetz, K. M. J. (1999). Self-evaluated self-esteem, peer-evaluated self-esteem, and defensive egotism as predictors of adolescents' participation in bullying situations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 25, 1268-1278.
- Salmivalli, C. ve Voeten, M. (2004). Connections between attitudes group norms, and behaviour in bullying situations. *International Journal of Behavioral Development*, 28(3), 246-258.
- Salmivalli, C., Huttunen, A. ve Lagerspetz, K. M. J. (1997). Peer Networks and bullying in schools. *Scandinavian Journal of Psychology*, 38(4), 305-312.
- Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Björkqvist, K., Österman, K. ve Kaukiainen, A. (1996). Bullying as a group process: Participant roles and their relations to social status within the group. *Aggressive Behavior*, 22, 1-15.
- Salmivalli, C., Lappalainen, M. ve Lagerspetz, K. M. J. (1998). Stability and change of behavior in connection with bullying in schools: A two year follow-up. *Aggressive Behavior*, 24(3), 205-218.
- Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior*, 15, 112-120.
- Pöyhönen, V., Juvonen, J. ve Salmivalli, C. (2012). Standing up for the victim, siding with the bully or standing by? Bystander responses in bullying situations. *Social Development*, 21(4), 722-741.
- Seals, D. ve Young, J. (2003). Bullying and victimization: Prevalence and relationship to gender, grade level, ethnicity, self-esteem, and depression. *Adolescence*, 38(152), 735-747.
- Sijtsema, J. J., Veenstra, R., Lindenberg, S. ve Salmivalli, C. (2009). Empirical test of bullies' status goals: Assessing direct goals, aggression, and prestige. *Aggressive Behavior*, 35(1), 57-67.
- Smith, P. K. (2004). Bullying: Recent developments. *Child and Adolescent Mental Health*, 9(3), 98-103.
- Smith, P. K., Talamelli, L., Cowie, H., Naylor, P. ve Chauhan, P. (2004). Profiles of non-victims, escaped victims, continuing victims and new victims of school bullying. *British Journal of Educational Psychology*, 74, 565-581.
- Sutton, J. ve Smith, P. K. (1999). Bullying as a group process: An adaptation of the participant role approach. *Aggressive Behavior*, 25(2), 97-111.
- Sutton, J., Smith, P. K. ve Swettenham, J. (1999). Social cognition and bullying: Social inadequacy or skilled manipulation? *British Journal of Developmental Psychology*, 17(3), 435-450.
- Şirvanlı-Özen, D. (2006). Ergenlerde akran zorbalığına maruz kalmanın yaş, çocuk yetiştirme stilleri ve benlik imgesi ile ilişkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 21(58), 77-94.
- Şirvanlı-Özen, D. ve Aktan, T. (2010). Bağlanma ve zorbalık

- sisteminde yer alma: Başa çıkma stratejilerinin aracı rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, 25(65), 101-113.
- Taylor, S. E., Peplau, L. A. ve Sears, D. O. (2007). *Sosyal psikoloji* (Çev. Ali Dönmez). Ankara: İmge Kitabevi.
- Turgut, A. (2005). The Relationship between bullying tendency, parental acceptance-rejection, and self-concept among seventh grade students. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Boğaziçi Üniversitesi Eğitim Bilimleri, İstanbul.
- Warden, D. ve MacKinnon, S. (2003). Prosocial children, bullies and victims: An investigation of their sociometric status, empathy and social problem-solving strategies. *British Journal of Developmental Psychology*, 21(3), 367-385.
- Yıldırım, S. (2001). The Relationships of bullying, family environment and popularity. *Yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, ODTÜ, Ankara.